

## Újabb régészeti adatok a Bódva völgyének avar kor végi történetéhez

### 1. Bevezetés

A Bódva völgye az egyik legősibb Kárpát-medencei észak–dél irányú kereskedelmi és hadi útvonal, északi nyitottságának köszönhetően Kassa, Eperjes és Rozsnyó, Rimaszombat is elérhető rajta keresztül. A jelentősége ellenére méltatlanul kutatatlan területnek számít.<sup>1</sup> 1999-ben adtak ki Bodnár Mónika és Rémiás Tibor szerkesztésével egy tanulmánykötetet, melyben részletesen feldolgozták a régészeti, történeti, néprajzi és természetrajzi kérdéseit e vidéknek. A kötet azonban nagy terjedelme ellenére is csak átfogó képet ad, és nem tér ki egy-egy konkrét tudományág egy adott kérdéskörére.<sup>2</sup>

2011-ben Hidvégárdó határában feltárt 9. századi telep leletanyagának feldolgozása kínált kiváló lehetőséget a Bódva-völgy kora középkori régészeti hagyatékának áttekintésére és a hozzá kapcsolódó kérdések felvetésére, illetve a válaszok keresésére.<sup>3</sup>

Munkámban röviden kitérek a Bódva-völgy természetföldrajzára és történetére is, részletesebben pedig a 8–9. század régészeti lelőhelyeivel foglalkozom. Az áttekintés után a Hidvégárdón feltárt 9. századi telepjelenségeket és körülményeiket írom le, majd az előkerült nagy mennyiségű kerámiáról és a háromágú agancstégelyről számolok be. Ezt követően kitérek a tégely- és a kerámiakelvezés problémakörére, valamint kísérletet teszek e tárgyak segítségével meghatározni a telep használati idejét. A következő fejezetben a hidvégárdóihoz hasonló lelőhelyeket veszem sorra, a távolságuk szerint növekvő sorrendben. A kiválasztott lelőhelyeknél igyekeztem minél több tájegységről gyűjteni, így összehasonlítom a Kelet-Alföld, a Dél-Alföld és a Dunántúl egy-egy lelőhelyével is. A párhuzamokat figyelembe véve összefoglalom a 9. századi régészeti kutatás egyik sarkalatos kérdésének, a népesség meg-

<sup>1</sup> PEJA 1973, 15–38

<sup>2</sup> BODNÁR–RÉMIÁS 1999.

<sup>3</sup> Itt szeretnék köszönetet mondani a dolgozat írásában nyújtott segítségért. Wolf Máriának, témavezetőmnek a szakmai segítségért, tanácsokért. Szőrényi Gábor Andrásnak, a miskolci Herman Ottó Múzeum régészének amiért rendelkezésemre bocsátotta az ásatás anyagát, dokumentációját. Kozmáné Bányi Juditnak, a miskolci múzeum restaurátorának az agancstégelyen végzett készsleges és gyors munkájáért. Szilágyi Veronikának, a Szegedi Tudományegyetem tanárának, a kerámiaanyag gyors, előzetes, makroszkópos vizsgálatáért. Kulcsár Gézának és Sáfrány Andrásnének, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársainak az agancstégelyről készített fényképekért. Végül pedig Grynaeus Andrást dendrokronológusnak a tégelyben talált famaradványok vizsgálatáért.

határozásnak nehézségeit és a különböző források ellentmondásos értelmezéseit. A területi korlátok miatt az egyes kérdésekre, problémákra igyekszem egy-egy párhuzamot, bizonyítékot hozni. Az egyes kérdéskörök teljes feldolgozása szétfeszítené e tanulmány kereteit.

## 2. A Bódva-völgy története

A Bódva a mai szlovákiai Érchegységből ered. 110,7 km-es folyása alatt 13 szlovákiai és 15 magyarországi települést érint, majd Boldvánál a Sajóba torkollik.<sup>4</sup> A Bódva-völgy földrajzilag négy nagy (Felső-szakasz, Kanyapta-medence, Alsó-szakasz és Edelényi-völgykapu szakasz) és hét kisebb (Érchegység, Mecenzéfi-dombság, Kassai-sík, Felső-szakasz, Szalonnai-szoros, Szendrői-medence, Szendrőládi-szurdok) egységre oszlik.<sup>5</sup>

A terület, kedvező földrajzi adottságainak megfelelően, az őskőkortól folyamatosan lakott volt.<sup>6</sup> Jelenlegi ismereteink szerint a Bódva-völgy alsó szakaszán a késő avar korban jelent meg egy ismeretlen nagyságú avar közösség. Ennek csekély emlékanyaga az Edelényi-völgykapuból, Sajószentpéterről és Edelényből származik.

Sajószentpéter–Homokbánya lelőhelyről 12 sírt sikerült megmenteni, feltételezések szerint legalább száz elpusztult.<sup>7</sup> Az ásatások során feltárt 12 sír anyagán kívül több alkalommal kerültek a miskolci múzeumba szórványleletek.<sup>8</sup> A temető datálását több meghatározó lelet segítette. Szürke agyagedény került elő az 1., 2., 9., 10., 11. és a 12. sírből, ezeket a késő avar korra keltezhetjük. Az 1. sír számos gyöngye között találhatóak dinnyemag alakú példányok is, melyek a 7. század végén jelentek meg. Az 1., 4., és 12. sírok fülbevalói (1-es és 12-es: üvegyöngy-csüngős bronz, a 4-es pedig ezüst fülbevalók) a 8. század második felére keltezhetőek. Szórványként került elő 4 szíjvég, 4 övveret és 1 övcsat, melyek bronzból öntöttek, növényi, indás díszűek, a késő avar korból származnak. Összességében tehát megállapítható, hogy a leletek a kis sírszámú temetőrészletet a 8. század második felére keltezik.<sup>9</sup>

Edelényből szórványként két kengyel és egy zabla került a múzeumba, melyeknek legközelebbi párhuzamai a sajószentpéteri temetőben találhatók. Így felvetődik a lehetősége, hogy esetleg ezek is onnan származhattak. A leletek a késő avar korra tehetők.<sup>10</sup>

Mindkét leletanyag tehát a 8. század második felére keltezhető.<sup>11</sup> A folyó többi szakaszáról eddig nem ismerünk avar lelőhelyeket. Az előkerült emléanyag nem

<sup>4</sup> SZABÓ 1999, 21.

<sup>5</sup> SZABÓ 1999, 23.

<sup>6</sup> RINGER–KAMINSKA 1999; B. HELLEBRANDT 1999; DÉNES 1999.

<sup>7</sup> K. VÉGH 1964, 15.

<sup>8</sup> K. VÉGH 1964, 19.

<sup>9</sup> K. VÉGH 1964, 22.

<sup>10</sup> K. VÉGH 1968, 51, 61; WOLF 1999, 123, 20. jegyz.

<sup>11</sup> K. VÉGH 1964, 15.

teszi lehetővé, hogy az avarság megtelepedésének pontos idejét meghatározzuk. A Bódva völgyében csakúgy, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megye más területein azonban a 7. század második felétől számolhatunk avar népeiséggel.<sup>12</sup>

A 8. század második fele után csak a honfoglalás korából ismertek lelőhelyek a Bódva völgyéből. A borsodi földvár területéről előkerült egy 10. századi telep, valamint Edelényben egy nyolc síros temetőt is sikerült feltárni, továbbá Finkén egy lovas harcos sírja, Borsod-Derekegyházán pedig szórványleletek kerültek elő.<sup>13</sup> A késő avar és honfoglalás kor közötti kontinuitásra a területen nincs bizonyíték, az eddig előkerült leletanyag nem nyújt elég támpontot ahhoz, hogy megállapítsuk, megérték-e itt az avarok a magyar honfoglalás idejét.

### 3. Hidvégdárdó–Malomszög megelőző feltárása

A 2010-es nyári árvizet követő árvízvédelmi munkálatok során került sor Hidvégdárdó–Malomszög lelőhely megelőző feltárására. Hidvégdárdó község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a szlovák-magyar határ mellett fekszik [1. tábla 1]. A település a Bódva folyó teljes szakaszát tekintve az ún. Kanyapta-medencében, a magyarországi felosztást figyelembe véve pedig az ún. Felső-völgybe tartozik. Ezen a részen a folyó jellegzetes völgymederben fut, mely átlagosan 2 km széles, és a jobb oldali Tornai Alsó-hegy, illetve a bal oldali üledékből kiemelkedő mészkőszikrek foglalják egységes keretbe.<sup>14</sup> Hidvégdárdótól ÉK-re 42 km-re Kassa, DK-re pedig 44 km-re Edelény fekszik.

A lelőhely a községtől keletre, a Bódva folyó bal partján található. A régészeti terepmunka 2011. április 13-án, 27-én és 28-án zajlott. A feltárást Szörényi Gábor András, a miskolci Herman Ottó Múzeum régésze végezte. A szükséggtározóhoz tartozó gátnyomvonalon közel 200 m hosszan és kb. 10 m szélességben húzódott a ritkás lelőhely, a feltárás körülbelül 2000 m<sup>2</sup>-re terjedt ki [1. tábla 2].

A kevés objektum több, jól elkülöníthető csoportra osztható. A legnagyobb egyiséget hat objektumot magába foglalva alkotják a hosszú, ellipszis alakú, lekerekített sarkú gödrök. Ide tartozik az 1-es, 2-es, 3-as, 4-es, 8-as és 9-es objektum [2. tábla 1, 2, 3, 4, 8, 9]. Hosszuk 305–335 cm között váltakozik, szélességük 130–205 cm között mozog. Aljuk minden esetben egyenes, oldaluk lehet egyenes (1, 4, 8, 9) vagy rézsűs (2, 3) is. A mélységük sekély, a nyesett felszínhez képest 20–50 cm, de eredetileg is legfeljebb 50 cm-rel lehettek mélyebbek. Betöltésükből kerámia, állatcsont, a 3-as számúból pedig egy agancstegely töredékei kerültek elő.

A hasonló alak és egységes méret alapján azonos funkciót feltételezhetünk ezeknek a gödröknek. Az olyan egyszerű objektumok, mint a gödrök eredeti rendeltetésének meghatározása hagyományos régészeti eszközökkel szinte lehetetlen. A publi-

<sup>12</sup> K. VÉGH 1968, 66.

<sup>13</sup> WOLF 1999 128–129.

<sup>14</sup> SZABÓ 1999, 23.

kálások során a szerzők általában nem is vállalkoznak rá, egyszerűen gödörnek vagy veremnek határozzák meg, esetleg gazdasági jellegű objektumnak. A késő középkori településeken előkerülő lekerekített végű, téglalap alakú objektumokat gödörölnak vélik.<sup>15</sup> Hidvégárdón azonban a gödröknek nincs meg sem a kellő mélysége (legalább 100–150 cm), sem a nélkülözhetetlen tetőszerkezete. Az avar korral és 9. századdal foglalkozó kutatás szerint ezeket az objektumokat tárolóveremnek kell tekinteni, amelyekben a méhkas alakú gödrökkel szemben faládákban vagy vesszőkosarakban tárolták az élelmiszert.<sup>16</sup> Véleményem szerint ezek gödrök tárolóvermek lehettek.

A feltáráson két kemence is előkerült, de hozzá tartozó ház nyoma egyiknél sem mutatható ki egyértelműen. Az 5-ös számú szögletes alakú, közvetlenül a szelvényfal szélénél található, folytatása valószínűsíthető az ásatási felületen túl is [2. tábla 5]. Az átégett sütőfelület mellett azonban előkerült hét kicsi és egy nagyobb karólyuk, amelyek talán egy tetőszerkezet nyomai lehettek. Elhelyezkedésük nem mutat szabályos rendet, és a munkagödör további része sem fedezhető fel. A 12-es számú nagyobb felületű, jobban kiégett aljú, kör alakú kemence. A munkagödre-hamuzója egyértelműen a 11-es számú gödör, azonban az egész együttest átvágja a 10-es számú újkori beásás, így lehetetlenné téve a pontos értelmezést [2. tábla 10]. A két kemence külső kemenceként történő meghatározása különös jelentőségű. Egyrészt a tizennégy objektumhoz viszonyítva magas az aránya, másrészt a korszakból elvétele ismerünk csak külső kemencéket.<sup>17</sup>

A 6-os, 7-es, 13-as és 14-es objektumok szabálytalan alakja nehezíti a meghatározásukat és a csoportokba sorolásukat [2. tábla 6, 7, 11, 12]. Oldaluk egyenetlen, aljukat több lemélyülés töri át. A 6-os és 14-es talán az első csoportba tartozó gödör lehet. Lekerekített téglalap alakjuk erre enged következtetni, szabálytalan formájuk pedig használat közben jöhetett létre.

## 4. A leletanyag

A feltárás leírása után át kell térnünk a leletanyag ismertetésére. A telepátásokra jellemzően itt is a kerámia a legmeghatározóbb lelettypus. Fontos még egy háromágú agancs tégely is, mely egyedi volta miatt külön figyelmet érdemel.

### 4.1 Kerámia

A feltárás során a 14 objektumból összesen 226 edénytöredék került elő. A darabokból a restaurálás során nem lehetett egész edényt összeilleszteni. A töredékek

<sup>15</sup> ASZT 2005, 40.

<sup>16</sup> TOMKA 1998, 48.

<sup>17</sup> TAKÁCS–VADAY 2004, 9.

átlagos mérete 4–6×3–5 cm között változik. A különböző perem- és fenékrészletek arra engednek következtetni, hogy többségében fazekak lehettek.

A soványításukat tekintve 79 töredék esetében aprókaviccсал, 106 esetben homokkal és 127 esetben mésszel történt. Ebben a kisszámú helyi anyagban meglepően magas, 56% a meszes soványítás aránya, ami egy helyi fazekaseljárásra, -sajátosságra utalhat. Szilágyi Veronika makroszkópos vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy a meszet ezekben a töredékekben kagylóhéj és csigaház alkotja. Ilyen soványítás a legközelebbi lelőhelyek, Sajószentpéter,<sup>18</sup> a borsodi földvár<sup>19</sup> anyagában nem fordult elő, így feltételezhetően egy helyi, háziiparszerűen dolgozó fazekas terméke lehet a hidvégdárdói anyag.

Magas a porózus, gázbuborékos töredékek aránya is. Ez ugyan elmarad a meszes soványítástól, de még mindig jelentősnek mondható. Összesen 99 darab, azaz 43% gázbuborékos töredék található. Szilágyi Veronika vizsgálatai alapján feltehető, hogy ezek a gázbuborékos edények is mésszel voltak soványítva, de a magasabb hőmérsékletű égetés miatt kiégett, vagy később kipergett belőlük a mész. E vélemény szerint el lehetne különíteni egy alacsonyabb és egy jóval magasabb hőmérsékleten kiégetett kerámiacsoportot. A pontos égetési hőmérsékletet röntgenpordiffrakciós (XRD) vizsgálattal lehet megállapítani. Az anyag természettudományos vizsgálatára még nem került sor, így nem lehet biztosat mondani ebben a kérdésben.

A soványítás és a gázbuborékos példányok alapján 7 makroszkópikus csoportra osztható a kerámiaanyag. Ezek a mésszel soványított sima és gázbuborékos felületű, a homokkal soványított sima és gázbuborékos, valamint az aprókaviccсал soványított sima és gázbuborékos példányok. A 7. csoportot az archaikus jellegű vagy őskori kerámiák teszik ki.

Egy kivételt leszámítva nincs 0,5 cm-nél vékonyabb oldalfalú, átlagban 0,7–0,8 cm közötti a vastagságuk, de nem ritka az 1 cm feletti vastagsággal rendelkező példány sem. A méretadatokból látható, hogy vastagok, készítőik nem törekedtek a vékony, finomkerámia előállítására.

A töredékek kézikoronggal készültek, leszámítva egy, feltehetőleg sütőharang töredéket, amit kézzel formáztak.

A leletanyagban 45 peremtöredék található, amiből 7 enyhén, 26 pedig erőteljesebben kihajló. Továbbá 10 levágott, 10 galléros és 7 profilált peremkiképzés fordul elő. 16 fenéktöredék is előkerült, ebből egynek van az alján fenékbélyegre emlékeztető minta, de annyira halvány, hogy biztosan nem jelenthető ki a fenékbélyeg alkalmazása.

A kerámatöredékek közül 145 rendelkezik valamilyen díszítéssel, ebből 10 darab sűrű vonalköteggel, 74 darab hullámvonalköteggel és 80 darab pedig vonalköteggel díszített. Négy példány esetében a belső peremen is található díszítés. Töredék-

<sup>18</sup> K. VÉGH 1964.

<sup>19</sup> WOLF 2003.

kes voltuk miatt nem állapítható meg, hogy az edények felületének mekkora részét borította díszítés. A teljes vagy csak felét, harmadát borító minta fontos adat lehetne a pontos összehasonlítás szempontjából.

Az égetésük nagyon változatos. 66 égett át foltosan, amiből 39 meszes, 10 kavicsos, 36 homokos soványítású volt. 92 töredék égett át rétegesen, ebből 64 belül feketére. 99 darab égetése közben gázbuborékok keletkeztek, ezek közül 60 meszes, 44 homokos és 14 kavicsos soványítású volt. Itt meg kell jegyezni, Szilágyi Veronika úgy vélte, hogy a homokos és kavicsos soványítású példányokon a lyukacsok nem feltétlenül az égetés közben keletkezett gázbuborékok voltak. Elképzelhető, hogy a homokos vagy kavicsos soványítás nem tartalmaz olyan ásványt, ami égetés hatására kiperegne vagy elégne. A kérdés tisztázására természettudományos vizsgálatot kellene elvégezni, ami talán majd megmagyarázza ezt a jelenséget. Ugyanakkor nem szabad elvetni azt a lehetőséget sem, hogy talán meszet is tartalmazott a homokos és kavicsos soványító anyag – erre 32 töredék is utal –, a mész azonban a magasabb hőmérsékleten kiégett, kipergett, hólyagokat hagyva maga után. A kerámiaanyag változatos színe egyértelmű bizonyíték az égetés többféle fajtájára. Az edények közül 12 szürke, 124 vörös, 56 sötét és 41 világos színű figyelhető meg.

Összefoglalóan a hidvérgárdói kerámiaanyaggal kapcsolatban megállapítható, hogy általánosan, de nem kizárólagosan jellemzi a meszes soványítás, a rossz vagy túlzott égetés, valamint a díszítésük gyakori vonalköteggel, hullámvonalköteggel vagy sűrű vonalköteggel történt. Alakjukat tekintve főleg fazekak lehettek, melyek többsége kihajló peremű [5–6. tábla].

## 4.2. Az agancstégely

A 3-as számú gödörből nagy mennyiségű állatcsont és kerámia mellett egy csont lemez 28 darab töredéke került elő, melyből a restaurálás során egy teljessé kiegészíthető háromágú agancstégelyt lehetett összeilleszteni [3. tábla 1]. A tárgy belsejéből elszenült fa maradványa, feltehetően a dugó került elő. A minta vizsgálata során megállapítható volt, hogy két különböző fából, egy nyárfaféléből és egy körisből származik. Feltehetőleg a hosszú használat miatt különbözőek a dugók, a cserélés után pedig nem ügyeltek az azonos fajtára.

A tégely T-alakú, középső ága közel függőlegesen emelkedik ki az alsó szárból. A teljes hossza 17,2 cm, magassága közepén 8,7 cm. Bal oldali nyílásának külső átmérője 3,7 cm, belső átmérője 2,9 cm, a jobb oldalon a külső 3,4 cm, még a belső átmérő 3 cm, a függőleges ágon pedig 3 cm és 2,5 cm a külső és belső átmérő.

A tartó anyaga szarvasagancs, mely feltehetőleg a készítés során eltörhetett, ugyanis a jobb ágának alján négy kisméretű lyukat fúrtak, amivel talán a törött ágot rögzítették újra. A többi oldalon csak a dugók befogására használt lyukak láthatóak.

A tégely díszítése összetett, több részre osztható. A függőleges ág közepén szimmetrikus levélalakok figyelhetők meg, melyeket egy háromszirmú virág zár le. Alattuk

csigavonalban tekeredő inda látható [3. tábla 2]. A vízszintes ágon két sorban ismétlődik a főminta, a két sort egy üres határoló sáv különíti el egymástól. A főminta 2–3 párhuzamosan futó vonallal megrajzolt félpalmettákból áll, melyek csavarodása váltakozik, az óramutató járásával megegyező, majd ellentétes irányban történik [3. tábla 4]. A főmintát egysoros, egymásba kapcsolódó pontkör motívum zárja [3. tábla 3].

#### 4.2.1. Az agancstégelyek kutatástörténete

Az első publikációt 1936-ban Marosi Arnold és Fettich Nándor közölte erről a tárgytípusról a dunapentelei avar temető kapcsán. A 7. sírban talált lovas férfi gazdag leletegyüttesében<sup>20</sup> a férfi és a ló között került elő egy díszített háromágú csonttárgy.<sup>21</sup> Ők határozták meg sótartónak, és rekonstrukciót készítettek a zárszerkezetéről.<sup>22</sup>

A későbbiekben a tárgy felhasználásáról és a tégely szájának záródásáról alkotott elméletüket maradéktalanul elfogadták, a továbbiakban sótartóként határozta meg a kutatás ezt a tárgytípust, és az ezt követő vizsgálatok nem a funkcióra, hanem a díszítésre irányultak. Török Gyula 1962-ben a sopronköhidaí sótartó kapcsán foglalkozott a csonttégelyekkel. Az itt elvégzett vegyvizsgálatok semmit sem mutattak ki, így bizonyítottnak vélte, hogy a tárgyban só tároltak.<sup>23</sup> A továbbiakban a tégely ábrázolását elemezte, és a pogány kultusz elemeinek tartotta azokat.<sup>24</sup> Kovrig Ilona az alattányi temető elemzése során vetette fel, hogy a tárgy talán valami markolat lehetett, vagy esetleg valamilyen gyógyhatású készítményt tároltak benne.<sup>25</sup> Müller Róbert 1992-ben, Zalaszabar–Dezsősziget lelőhely feltárása kapcsán írt röviden az agancstégelyekről. A korábbi véleményeket csak annyiban egészítette ki, hogy só mellett más fűszer tárolását is elképzelhetőnek tartotta egy ilyen tégelyben.<sup>26</sup> Torontáli Zoltán 1997-ben gyűjtötte össze a háromágú tégelyeket a szakdolgozatában.<sup>27</sup> 2001-ben Mechthild Schulze-Dörrlamm készített részletes tanulmányt erről a tárgytípusról, hosszasan kitérve az eredet és funkció kérdésére, valamint közölt egy 89 tégelyt tartalmazó katalógust is.<sup>28</sup>

<sup>20</sup> A váz hátán, nyújtott helyzetben feküdt, vele párhuzamosan, azonos irányban egy ló váza volt. A leletei: a jobb fülnél egy arany fülbevaló, a bal kezénél egy 100 cm-nél nagyobb vaskard és hüvelyének arany, illetve ezüst borítása, egy tegez csont részei, íjcsontok, egy agyagbögre a lábai között, egy aranyozott hajfonat dísz és 13–15 darab aranyozott bronz gomb. A lószerszám részeként, a lóváz körül pedig kengyel, bronz pecek, 8 ezüst szíjvég került elő (FETTICH–MAROSI 1936, 10–13).

<sup>21</sup> MAROSI–FETTICH 1936, 12.

<sup>22</sup> MAROSI–FETTICH 1936, 15.

<sup>23</sup> TÖRÖK 1962, 88.

<sup>24</sup> TÖRÖK 1962, 89.

<sup>25</sup> KOVRIG 1963, 160.

<sup>26</sup> MÜLLER 1992, 289.

<sup>27</sup> TORONTÁLI 1997.

<sup>28</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001.

#### 4.2.2. A csonttégelyek eredete

A kutatás a háromágú csonttégelyeket kifejezetten avar eredetű tárgynak gondolja, ezzel szemben megfigyelhetők más elméletek is a tárgytypus eredetével kapcsolatban.

Egy szibériai lelőhelyről Ulan-Ude-tól délre, Derestuy halomsíros temetőjéből előkerült egy agancstégely egy hsiung-nu sírból. A leletből azt a következtetést lehet levonni, hogy az avarok valahol keleten, a steppén ismerték meg ezt a tárgytypust, és onnan hozták be a Kárpát-medencébe.<sup>29</sup> Ennek azonban ellentmond egyrészt a nagy időbeli és térbeli távolság, másrészt az, hogy a kora avar korból nem ismerünk háromágú agancstégelyeket, így nem lehetett évszázadok óta használt tárgytypusuk.

A másik elmélet szerint a rómaiak a Kr. u. 1. századtól már használtak ilyen tárgyakat. Rómainak vélt, pontkőr mintával díszített tégely ismert Hemel Hempstead Gadebridge parkból és Cowbridge, South Glamorganból (Anglia). 1787-ben pedig Mansfield House, Nottinghamshireből (Anglia) került elő egy szintén pontkördíszes töredékes példány. Schulze-Dörrlamm szerint az itt megtalált példányok folyamatosan termelő római műhely(ek) termékei.<sup>30</sup> Ezek mind az egykori Britannia provincia területéről származnak, Itáliából vagy más provinciából nem említett Schulze-Dörrlamm hasonló tégelyt. Pannóniából sem ismerünk ilyen típusú tartót. A Britanniában való ilyen csoportosulás megkérdőjelezi a tárgy római eredetét és folyamatos használatát.

A legkorábbi agancstégelyek között számon tartott dunapentelei 7-es sírból származó példány Schulze-Dörrlamm véleménye szerint római díszítésű, és egy bizánci hadjárat során kerülhetett az avarok tulajdonába.<sup>31</sup> Ez az érv viszont ellentmond annak a ténynek, hogy a kora avar korból nem ismerünk ilyen tégelyeket, pedig ekkor voltak a Bizánc és a nyugati területek ellen a legnagyobb hadjáratok.

A római eredet további bizonyítékának véli Schulze-Dörrlamm azt a jelenséget, hogy a háromágú tégelyek az avarokkal egy időben a szlávoknál is megjelentek.<sup>32</sup> Erre példa a Vízaknán (Ocna Sibiului, Románia) feltárt szláv, 7–8. századra keltezett urnasírban talált háromágú csonttégely pontkörrel és kerek, stilizált virággal díszített töredékei.<sup>33</sup> A vízaknai (Ocna Sibiului, Románia) temetőt azonban a magyar kutatás tipikusan 8–9. századi szegényes leletanyagú szláv urnatemetőnek tartja. Épp a tégely alapján keltezték erre az időszakra.<sup>34</sup>

További bizonyíték a tárgytypus szlávok általi használatára és készítésére egy, a Mikulčice (Csehország) várában feltárt háromhajós bazilikának a 7. század utolsó

<sup>29</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 530.

<sup>30</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 530.

<sup>31</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 533.

<sup>32</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 535.

<sup>33</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 535.

<sup>34</sup> BÓNA 1986, 182.



harmada és a 8. század eleje közé keltezett rétegéből előkerült félkész, háromágú agancstégely.<sup>35</sup>

Nad'a Profantová ezzel szemben kifejezetten az avaroktól eredezteti a szlávokhoz került agancstégelyeket, véleménye szerint egész Európában ők terjesztették el.<sup>36</sup>

A római eredet ellen szól az is, hogy a római kor után nem ismerünk háromágú agancstégelyeket, így a tárgy kontinuitása nem feltételezhető, hiszen nem került elő sem a rómaiakkal egy időben élt szarmatáknál, sem az őket követő és mindkét Római Birodalom ellen hadjáratokat vezető hunoknál sem.

### 4.2.3. Az agancstégelyek felhasználása

A felhasználással kapcsolatban a magyar kutatás egységes álláspontot képvisel. Fetiich Nándor és Marosi Arnold 1936-os publikációja után mindenki elfogadta a tárgy sőtartó voltát.

Schulze-Dörrlamm viszont a tégelyek sírbeli helyzetéből és a méretéből arra következtetett, hogy valamilyen gyógyhatású kenőcs vagy por volt benne. A tégelyek díszítéseként megjelenő szvasztika (Staré Zámky, Csehország), pentagramm (Brečláv-Pohansko, Csehország), kereszt (Sántos), keresztszalag (Dunapentele) szerinte a benne lévő gyógyszer hatásának felerősítésére szolgált.<sup>37</sup>

Úgy vélem azonban, hogy a tégelybe kenőcsöt tölteni és belőle kiszedni is nehéz lehetett volna: a nyaka szűk, teste elágazó alakú, ahol a sarkokból nem lehet kikaparni a készítményt,<sup>38</sup> így csakis porított formában tartalmazhatta a gyógyszert is.

Schulze-Dörrlamm nézete szerint a tégely úrtartalma túl nagy ahhoz, hogy fűszert tároljanak benne.<sup>39</sup> A hidvégardói tégely kapcsán végzett számításaim alapján az edény megközelítőleg 200 ml-es lehet.<sup>40</sup> Sóból körülbelül 400 g fér bele, ami nagyjából 100 napra elegendő sőt biztosít egy embernek. Azt se felejtjük el, hogy ebben az időben a só volt az egyetlen fűszer, minek következtében az emberek a mainál nagyobb mennyiséget használtak belőle.

Háromágú agancstégelyek kerültek elő férfi-, női sírokból és telepekről is, így nehéz pontosan megállapítani a bennük tárolt anyag típusát. Mindenképp valami fontos tartalma lehetett, ezért kapott gyakran díszes, merev tárolót. A tartalom pontos megállapítása azonban nagyon bizonytalan a vegyvizsgálatok elkészítéséig.

<sup>35</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 535.

<sup>36</sup> PROFANTOVÁ 1992, 640.

<sup>37</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 545.

<sup>38</sup> Hasonló véleményt fogalmazott meg Czeglédi Edit a kétágú tégelyek felhasználásával kapcsolatban (CZEGLEDI 2009, 221).

<sup>39</sup> SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 544.

<sup>40</sup> A szabálytalan forma miatt nagyon bizonytalan, közelítő értéként lehet kezelni. A számítás során felosztottam szabályos testekre a tárgyat, valamint köré és belé írható szabályos testekre, majd ezek összevetéséből jött ki ez az eredmény.

A téglék oldalsó szarait feltehetőleg véglegesen lezárták, erre utal a vékony furatpár, a felső ágon általában sokkal vastagabb lyuk található. Fettich Nándor és Marosi Arnold készítette el a lezárás rekonstrukcióját. A két oldalsó nyílást egy-egy dugóval véglegesen lezárták, a felső nyílásba kivehető helyezhettek. Ezt úgy oldották meg, hogy a fadugón átvezettek egy bőrszíjat, amit aztán belülről kifelé fűztek át a téglák furatain, majd a szíj szarait összekötve felfűzhatték az övre. A záródás előnye, hogy a téglák és a benne lévő nehéz só tömege húzza a nyílásba dugót.<sup>41</sup> A dugó felfűzési rekonstrukcióját sokáig elfogadottnak tartották, az utóbbi időben merült fel kétely ezzel kapcsolatban. Ennek a lezárástípusnak csakis felfüggesztett tárgynál van jelentősége, ha leteszik valahová, akkor a zsineg nem feszül, így a dugó meglazul, kieshet, és kiborulhat a tartalma.<sup>42</sup> Letenni csak üres állapotban lehetett, hiszen hengeres, ívelt formája miatt megállni egyébként sem tud az alján, ezért kilazult dugó esetén biztosan kiömlik. Ha nem viselték, akkor is fel kellett akasztani valahová. Tulajdonosa az övére fűzve hordhatta, méretéből kifolyólag övtáskában, tarsolyban nem fért el. A felfüggesztett viselet, tárolás mellett szól az az érv is, hogy az előlapját díszítették csak, tehát a hátának valamihez támaszkodnia kellett.

## 5. A hidvégardói agancstégely és kerámia keltezése

A háromágú agancstégelyekre tipológiát és ez alapján kronológiát illeszteni nem lehet. A tárgytypus jelenlegi ismereteink szerint Magyarországon a középső avar kortól a honfoglalás koráig található meg. Nehezíti a keltezés lehetőségét, hogy a leírás túl keveset foglalkozott a szakirodalom ezzel a tárgytypussal, hiába ismert nyolcvannál több darab, átfogó magyar nyelvű tanulmányt nem publikáltak róla.

A keltezésére kísérletet tehetünk a díszítés alapján. Ez a módszer azonban messzire visz, sok benne a bizonytalanság és ellentmondás.<sup>43</sup> A következőkben erre a kérdéskörre térünk ki.

A hidvégardói agancstégely összetett díszítése három részből, a zárósorból, a függőleges ág virágából és a vízszintes ág félpalmettáiból áll. A minta ilyen előfordulása sem másik agancs tégelyen, sem másik tárgyon nem található meg. A zárómintának a legközelebbi és legpontosabb párhuzamai a késő avar övvereteken figyelhetők meg. Az egymásba kapcsolódó pontkör alakzatok nagyon hasonlóak a csavarodó indákra. A sajószentpéteri temetőből is került elő ilyen példány [4. tábla 1], amely térben és feltehetőleg időben is közel állhat a hidvégardói telephez. A függőleges ág virág formájához legközelebb Pávai Éva által a „D” típusba sorolt

<sup>41</sup> MAROSI–FETTICH 1936, 45.

<sup>42</sup> A kétágú tégelyekkel kapcsolatban Czeglédi Edit is hasonló véleményt fogalmazott meg (CZEGLEDI 2009, 222).

<sup>43</sup> Az ellentmondásos értelmezésre kiváló példa a sopronköhida tégely díszítése. Schulze-Dörrlamm paracsisomi életképeknek tartja (SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 548), Török Gyula pedig pogány őskultusz váltást vél felfedezni benne (TÖRÖK 1962, 89).

indaalak áll [4. tábla 3].<sup>44</sup> A típus alapjául a fóti ásatás 8–9. század fordulójára keltezhető 1. sírjában talált nagyszíjvég és övcsat díszé szolgált [4. tábla 4, 5].<sup>45</sup> Itt is csak részleges a hasonlóság. A tégelyen az övhöz képest fejfelé van a minta, és a háromszög-szív alakú virág felett két pár levél is található egymás alatt, valamint az övvereteken hiányzik a tégelyen látható csigavonalban tekeredő térkitöltő minta.

Párhuzamkeresés szempontjából a főminta a legellentmondásosabb, mert analógiája csak a minta egyes részleteiben figyelhető meg, a félpalmetta ilyen szerkesztésben máshol nem fordul elő. Maga az alakzat, a két-három párhuzamos vonallal megrajzolt és ellentétessé váló forgásával nagyon karakteres motívum. Hozzá nagyon hasonló a tegez díszítőcsontokon megtalálható 13/a jelű motívum [4. tábla 2]. Külön érdekesség, hogy ez a 7/a jelű mintának a tovább egyszerűsödése, így az inda egyre stilizáltabbá válása, jól nyomon követhető a tegezeken díszítő csontokon.<sup>46</sup> A tégelyen látható minta pedig még egyszerűbb, már csak vonallal jelölik az egykori növényformát. A tegezeken ez a minta a közép avar korban használatos,<sup>47</sup> ez a keltezés azonban elképzelhetetlen a tégely esetében a kísérő kerámialeletek ismeretében, melyek biztosan a 9. századra keltezhetőek. A minta távolabbi párhuzama a liliomos szíjvégeken látható. A II/1 típusú kissíjvég mintája hasonlóan hullámvonal alakú és a levelek állása is ellentétessé válik [4. tábla 6]. A liliomos szíjvégek a 9. század első harmadára keltezhetőek,<sup>48</sup> kapcsolatuk azért is jelentős, mert Kassa mellől került elő egy biztosan a 9. század első harmadára keltezhető szíjvég, ami körülbelül 40–50 km-re található Hidvégardótól.<sup>49</sup>

A díszítés alapján történő keltezés sok ellentmondást hordoz. A motívumok hosszú használata vagy a modernkori értelmezése is akadályokat jelent. Ha elfogadjuk, hogy a tégelyen használt motívumok a korábbi övveretek egyszerűsödött módosulatai, akkor nagy valószínűséggel a 9. századra datálhatjuk a tégelyt.

A leletanyag legnagyobb részét adó kerámia datálása szintén nehéz feladat, egyegy századon belül szinte lehetetlen.

A 10. századból ismerünk egy Hidvégardóhoz közeli lelőhelyet: a borsodi földvárat, melyből nagy mennyiségű kerámiaanyag került elő. A 8. ház edényeit elemezve Wolf Mária a belső peremdísz és a hullámvonalkötegdísz tartotta archaikus elemeknek, melyek a 9. század felé mutatnak.<sup>50</sup> A hidvégardói kerámiát ezek a 9. századhoz köthető jellegzetességek jellemzik.

A 9. század kutatása Zalavár vidékén, a Dunántúlon a legelőrehaladottabb, így leleteinket ahhoz az anyaghoz kell hasonlítaniunk, és azonosságokat, illetve eltéré-

<sup>44</sup> PÁVAI 1991, 364.

<sup>45</sup> TETTAMANTI 1985, 350.

<sup>46</sup> STRAUB 1997, 127.

<sup>47</sup> STRAUB 1997, 127.

<sup>48</sup> SZALONTAI 1995, 133.

<sup>49</sup> SZALONTAI 1995, 143.

<sup>50</sup> WOLF 2003, 96.

seket keresnünk. Az egyik legjelentősebb a Nagykanizsa környékén található Inkey-sírkápolna lelőhely, ahol nagy számban került elő meszes soványítású kerámia-töredék. Ezek azonban kézzel formált, díszítetlen példányok, melyek a 7. század második felére keltezhetőek.<sup>51</sup> A hidvégardói meszes soványítás is talán egy archaikus jellegzetesség lehet.

Másik fontos lelőhely Nagykanizsa–Práter-domb, ahol szemcsés homokkal és aprókavicssal soványított edények is előkerültek, melyeket hullámvonal- és vonalköteggel díszítettek.<sup>52</sup> Ezek formájuk és párhuzamaik alapján a 9. század második felére–10. század elejére keltezhetőek.<sup>53</sup>

A zalai kerámiák alapján Szőke is úgy vélte, hogy a 9. századiakra jellemző a hullámvonal, illetve vonalköteg dísz.<sup>54</sup>

Az agancstégely mintázata és a kerámiaanyag párhuzamai alapján valószínűsíthetjük, hogy Hidvégardó–Malomszög lelőhely a 9. század középső harmadára keltezhető.

### 5.1. A Hidvégardóhoz hasonló lelőhelyek

A közelmúltban örömdetesen megnőtt a kisebb-nagyobb részben feltárt késő avar és 9. századi telepek száma, melyek hatására az avar szállásterület határa egyértelműen keletebbre tolható.

A magyar-szlovák határ mentén, Oldalfalán (Stránska, Szlovákia) tártak fel egy 9. századi települést, melynek során tizenennyolc kora középkori objektum került elő.<sup>55</sup> A kerámiaanyag többségében kézikorongolt, szürke vagy sötétszínű töredékekből áll, amelyeket főleg vonal- és hullámvonal köteggel díszítettek.<sup>56</sup>

Magyarországon Hidvégardóhoz legközelebb Csincsén tártak fel 9. századi telepjelenséget. A Csörsz-árok kutatása közben került elő egy árok, amely vágta az Ördög-árkot, ebből a kisárokból több edénytöredék került elő.<sup>57</sup> A soványításuk cserépüzalékkal vagy durva homokkal történt, kézzel formált és lassúkorongon készített edény is volt közöttük. A peremük kihajló, egyenesre vágott és kézzel utólag elsimított volt. A díszítésük vonalkötegből és hullámvonalkötegből állt. A korongolt díszített és a kézzel készült díszítetlen példányok alapján 9. századnak határozták meg az anyagot.<sup>58</sup>

Kissé délebbre, Mezőkövesden tártak fel hasonló korú telepet, melyen azonban nem észleltek objektumokat. Két ásonyom mélységig kerültek elő kerámiatöredé-

<sup>51</sup> SZŐKE 1992, 136–138.

<sup>52</sup> SZŐKE 1992, 137.

<sup>53</sup> SZŐKE 1992, 139.

<sup>54</sup> SZŐKE 1996, 127.

<sup>55</sup> RUSNÁK 2011, 147.

<sup>56</sup> RUSNÁK 2011, 150–151.

<sup>57</sup> FISCHL 1995, 34.

<sup>58</sup> FISCHL 1995, 35.

kek, de telepjelenségre utaló objektumokat nem találtak.<sup>59</sup> A kis mélységben megszűnő leletsűrűsödés és az objektumok hiánya alapján felszíni vagy sekély mélységbe ázott házakra következtettek.<sup>60</sup> A kerámiaanyag homogén, homokkal és murvával soványított, kézikorongolt, vonal- és hullámvonalköteggel, gyakran a perem belső oldalán is díszített töredékekből áll. A korongolt anyag mellett két sütoharang-töredék is előkerült.<sup>61</sup>

Mezőkövesdtől néhány kilométerre, a Tisza másik oldalán helyezkedik el Tiszafüred–Morotvapart. A nagykiterjedésű lelőhelyen tizenhat ház és két szabadtéri kemence került elő, melyek egyikében bepecsételt díszű avar kerámiatöredéket találtak.<sup>62</sup>

Szintén Tiszafüreden, Majoros határreszen egy másik telepnyomot is feltártak, melynek során 8–9. századi kerámia került elő, de telepjelenséget nem figyeltek meg.<sup>63</sup> A kerámiaanyag egyöntetű, kézi korongolt, szürkés-barna színű, kihajló peremű, hullám- és vonalköteggel díszített.<sup>64</sup>

Kompolt–Kistér lelőhely leletmentése során is több, az avar korra keltezhető objektumot tártak fel.<sup>65</sup> Az előkerült kerámiaanyag döntő része (86%-a) kézi korongon készült, a kézzel formált edények aránya sokkal alacsonyabb (14%).<sup>66</sup> A soványító anyag 89%-ban homok, emellett előfordul soványítatlan, csillámmal és kavicssal soványított példány is.<sup>67</sup> Belső peremdísz egyáltalán nem fordul elő, az oldaldíszítésnél vonal, hullámvonal, vonalköteg, hullámvonal köteg és ezek mindenféle változata is megtalálható.<sup>68</sup> Az edények túlnyomó többségében fazekak voltak, de előkerült néhány korongolt tál, kézzel formált fedő és sütoharang is.<sup>69</sup>

Békés megyében, Orosházán tártak fel egy 18 objektumból álló késő avar kori települészetet.<sup>70</sup> Itt a kerámia többségében kézzel formált vagy lassú korongon készült, de előkerült 5 gyorskorongolt töredék is. Homokkal és kavicssal soványították őket és, vonalköteggel és hullámvonalköteggel díszítették.<sup>71</sup>

Zala megyében, Nagyrécsa határában is található egy késő avar telep. Összesen 91 népvándorlás kori objektum került elő, melynek többsége lekerekített végű, téglalap alakú gödör néhány külső kemencével.<sup>72</sup> Földbe ázott házat nem leltek, így

<sup>59</sup> RÉVÉSZ 1986, 23.

<sup>60</sup> RÉVÉSZ 1986, 32.

<sup>61</sup> RÉVÉSZ 1986, 31.

<sup>62</sup> MADARAS 1991, 250, 270.

<sup>63</sup> SZ. GARAM 1981, 137–147.

<sup>64</sup> SZ. GARAM 1981, 141.

<sup>65</sup> VADAY 1999, 234.

<sup>66</sup> VADAY 1999, 239.

<sup>67</sup> VADAY 1999, 239.

<sup>68</sup> VADAY 1999, 241–242.

<sup>69</sup> VADAY 1999, 243.

<sup>70</sup> RÓZSA–T. BÍRÓ–TUGYA 2011, 93–106.

<sup>71</sup> RÓZSA–T. BÍRÓ–TUGYA 2011, 106–109.

<sup>72</sup> STRAUB 2011, 393.

feltételezhetően felszíni házakkal kell számolnunk itt is. A lelőhely három oldali lezártága is megerősíti ezt az elgondolást.<sup>73</sup> A leletanyag legnagyobb részét a kerámiatöredékek adják. Formájukat tekintve főként fazekak lehettek, de előfordulnak tálak is. Sok agyagtepsi is található, amelyek lehetnek lepénysütők vagy magszáritók is. Az edények soványító anyaga között van homok, aprókavics, de mészközzúzalék is. Kézrel vagy kézi korongon készültek, díszítésük a külső és belső oldalon is megtalálható, de a peremen is előfordul. Leggyakoribb motívum a vonalköteg és a hullámvonalköteg, de egyszerű vonal és csigavonal is megtalálható.<sup>74</sup> A kerámia-párhuzamok alapján a lelőhelyet a 8. század legvégére lehet keltezni.<sup>75</sup>

A hasonló korú lelőhelyek változatos telepjelenségekről adnak tanúbizonyságot. A hidvégardói teleppel összehasonlítva felfedezhetünk több közös és több eltérő vonást is.

A vizsgált feltáráson hiányoznak a földbe mélyített házak nyomai. Az objektumok alacsony számával és a kis ásatási felülettel is magyarázhatjuk ezt a jelenséget, ugyanakkor Nagyrécsé határában, Mezőkövesden és Tiszafüred–Majoroson is sokkal nagyobb, zártabb területű ásatásról sem került elő földbemélyített ház. Mindhárom lelőhely esetében lehetséges a felszíni, faszerkezetű házak megléte.

A korszak további lelőhelyeiről azonban sikerült meghatározni földbe mélyített lakóépületeket, Tiszafüreden 16, Kompolton 9, Orosházán 3, Oldalfalán (Stránska, Szlovákia) 2 házat tártak fel.

A megtelepedést és a helyben lakást a külső kemencék bizonyítják. Hidvégardóról kettő ismert, egy szögletes és egy kerek. Ez az objektumtípus különösen fontos, hiszen gyarapítja a korszak eddigi, kevés számú külső kemencéjét.

Orosházán, Oldalfalán (Stránska, Szlovákia) és Kompolton nem tártak fel kemencéket. A 16 lakóházzal rendelkező Tiszafüreden mindössze kettőt találtak, amiből az egyik nem tartalmazott keltezhető leletet. Nagyrécséről 3 kemence ismert.

Mind a tiszafüred-i, mind a nagyrécséi kemencék ovális alakú munkagödörrel rendelkeznek, méretük 140×90 cm, illetve 110×135 cm-es. Mindkét objektum esetében a sütőfelületet többször is megújították. A hidvégardói 12-es kemencére illik ez a leírás, szintén ovális alakú, 125×110 cm-es, és volt egy munkagödre is. A felületét azonban nem újították meg, talán nem használták olyan sokáig.

A hidvégardói 5-ös számú téglalap alakú, hiányos kemencének a formai párhuzamai kevésbé ismertek. Hasonlóak a házak kemencéinél találhatóak. Itt azonban annyira kicsi az átégés nyoma, hogy az ásató régész szerint is egyszer, legfeljebb néhányszor használták.

A hidvégardói telep leggyakoribb objektumai a lekerekített végű, ovális alakú gödrök. Hat ilyen került elő, és további kettő feltételezhetően ehhez a csoporthoz tartozik. Ilyen gödör számos korabeli lelőhelyen nagy mennyiségben megtalálható,

<sup>73</sup> STRAUB 2011, 394.

<sup>74</sup> STRAUB 2011, 395–396

<sup>75</sup> STRAUB 2011, 397.

az egyik leggyakoribb jelenség. Ilyet tártak fel Nagyrécsén és Oldalfalán (Stránska, Szlovákia). A gödrök felhasználását nézve nagy valószínűséggel tárolóvermek lehettek.<sup>76</sup>

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a lelőhely objektumai megegyeznek a hasonló korú vagy késő avar telepek objektumaival. A földbe mélyített házak hiánya utalhat a faszerkezetes felszíni házak használatára. A nagyszámú gazdasági jellegű objektum – akár földőlak, akár tárolóveremnek tekintjük – jelentős és fontos mezőgazdasági tevékenységre mutat. A külső kemencék bizonyítják a telep lakó jellegét, és további adatként szolgálnak a külső kemencék kataszterében.

## 6. A hidvégardói telep népessége

A 9. századi etnikai meghatározás nehézségei ellenére kísérletet kell tenni a telepet használó népesség azonosítására.

A nyelvészeti eredmények nagyon kétségesek, a földrajzi nevek történeti értékét erős kritikával kell kezelni.<sup>77</sup> A Bódva folyónév germán *Fuldahwa* földrajznéből származik,<sup>78</sup> Hidvégárdó pedig későbbi magyar elnevezés.<sup>79</sup> A folyóvölgy történeti helynevei (például Rakaca, Kanyapta, Jósva patak, Torna, Jablonca, Zsamó, Jászó) a 12. század előtt beköltöző szlávokra utalnak.<sup>80</sup> Az ezzel szembeni elmélet a „d” képzős helynevek miatt (például Borsod) nagyszámú magyar nyelvű népesség létét feltételezi.<sup>81</sup>

Az agancstégelyt – bár egyedi tárgynak számít – nem tekinthetjük etnikumjelzőnek, hiszen avar sírokból,<sup>82</sup> szláv telepekről és urnasírból<sup>83</sup> is került elő. A díszítése azonban tipikusan avar, számos késő avar kori övvereten, szíjvégen és közép avar kori tegezcsonton látható hasonló minta. A tégely alapján tehát inkább az avarságra lehet következtetni. Ezt a megállapítást támasztja alá az a nézet is, hogy a szláv anyagban talált tégelyek is az avaroktól származnak.<sup>84</sup>

Mai tudásunk szerint a kerámiát semmiképp sem tekinthetjük etnikumjelzőnek vagy -határozónak, noha mutat avarnak meghatározott jegyeket.<sup>85</sup>

A Bódva-völgy környezetében számos avar lelőhely található, különös sűrűsödést mutatnak a Hernád-völgyében.<sup>86</sup> Meg kell említeni, hogy a Hernád-völgy sűrű

<sup>76</sup> TOMKA 1998, 48.

<sup>77</sup> KNIEZSA 2001, 4.

<sup>78</sup> KISS 1988, 226.

<sup>79</sup> KISS 1988, 595.

<sup>80</sup> KNIEZSA 1938, 409.

<sup>81</sup> MAKAY 1993, 478.

<sup>82</sup> Például Alattyán (KOVRIK 1963), Dunapentele (MAROSI-FETICH 1936).

<sup>83</sup> Vízakna (Ocna Sibiului, Románia) (BÓNA 1986).

<sup>84</sup> PROFANTOVÁ 1992, 640.

<sup>85</sup> Hiányoznak a szlávokra jellemző kézzel formált edények (FISCHL 1995, 35), megjelent a belső peremdisz (SZ. GARAM 1981, 144), gyakori a hullámvonalköteg-disz.

<sup>86</sup> Alsózsolca, Gesztely, Szikszó, Halmaj, Hejce, Hidasnémeti, Kassamindszent (Valaliky, Szlovákia) települések határában.

benépesülését és a hidvégardói lelőhely előkerülését figyelembe véve hasonlóra számíthatunk a Bódva-völgyben is. Ugyanakkor a Sajó-völgy feltűnően lakatlan. Sajószentpétertől északra egyelőre nem ismert avar lelőhely.

A jelentős számú korábbi avar lelőhely és a leletanyag jellege is az avarság felé mutat, a kérdés pontos eldöntésére azonban a kutatásnak további eredményeket és bizonyítékokat kell találnia, melyhez fontos adalék lehet Hidvégardó–Malomszög lelőhely is.

## 7. Összegzés

A Kárpát-medence és egyben a Bódva-völgy 9. századi kutatása újabb eredményekkel gazdagodott. A Hidvégardó–Malomszög lelőhely megelőző feltárása során elkevert tárgyak gyarapították ismereteinket a korszakról.

Az agancstegely különlegessége folytán külön figyelmet érdemel. Bár a magyar kutatás egyöntetűen egyetért sótartó funkciójában, néha felmerülnek aggályok ezzel szemben. A kutatás egyetért abban is, hogy eredetét tekintve az avarokhoz köthető. A rómaiaktól és szlávoktól való eredeztetés nem megalapozott. A tárgy keltezése nehézséget okoz. Egyedüli kiindulási pontja az ilyen irányú vizsgálatoknak a díszítés lehet. Bár a hidvégardói példánynak nincs pontos párhuzama, a motívumok mégis a késő avar kor felé mutatnak.

A kerámiatöredékek kis számuk ellenére nagyon változatosak. Háromféle soványítási módot lehet megkülönböztetni, köztük különleges és ritka meszes soványítást. Az égetésük is ugyanilyen sokszínű. Helyi sajátosságnak tekinthetjük a gázbuborékos, porózus darabok magas arányát. A díszítésük már egységesebb, vonalkötegekből és hullámvonalkötegekből áll. A töredékeket közeli és távolabbi párhuzamok alapján egyértelműen a 9. századra lehet keltezni, a pontosabb datálás már problémákhoz vezet. Az analógiák nyomán azonban feltehetőleg a 9. század második felére, végére tehetjük.

Az objektumok elemzését tekintve a korszak más lelőhelyeiről előkerült gödör-típus itt is meghatározó, funkciójára sajnos csak következtetni tudunk. A két külső kemencének már a megléte is jelentős. A 9. században ritkaságnak számító szabad-téri kemencék újabb darabbal gazdagodtak. A földbe mélyített házak hiánya utalhat felszíni, faszerkezetű házak használatára.

A helyi lakosság etnikumának meghatározása nehéz. Az Avar Kaganátus bukását a térségben élő avar népesség valószínűleg túlélhette, és a régi lakhelyeiken folytathatták életüket. Helyi szlávásra sincs bizonyítékunk, bár a nyelvészeti források utalnak a jelenlétükre. Bár a lakosság etnikuma kérdéses, az avarokhoz való kötődése valószínűsíthető. Az szintén feltehető, hogy tartósan itt éltek, és átvészelve a 9. századot megérhették a magyar honfoglalást.



- ASZT 2005 = Aszt Á.: Gödörök a középkori magyar falvakban, különös tekintettel a Szentkirályon feltártakra. *Arrabona* 43/1 (2005), 37–66.
- B. HELLEBRANDT 1999 = B. Hellebrandt M.: A Bódva-völgy története az őskor utolsó évezredében. In: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Szerk.: Bodnár M.–Rémiás T. Putnok 1999, 93–120.
- BÓNA 1986 = Bóna I.: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. In: *Erdély története* I. Főszerk.: Köpeczi B., Szerk.: Makkay L.–Mócsy A. Budapest 1986, 107–234.
- CZEGLÉDI 2009 = Czeplédi E.: Egy avarkori tégelytípus. In: *Csontvázak a szekrényből*. Szerk.: Bartosiewicz L.–Gál E.–Kováts I. [Opitz Archaeologica 3.] 2009, 221–234.
- DÉNES 1999 = Dénes G.: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a tatárjárásig. In: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Szerk.: Bodnár M.–Rémiás T. Putnok 1999, 131–148.
- FISCHL 1995 = Fischl K.: Előzetes jelentés a Csörsz-árok kutatásáról Csincsen. — Vorbericht über die Forschung des Csörsz Grabens bei Csincse. *SMK* 11 (1995), 33–46.
- KISS 1988 = Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest 1988.
- KNIEZSA 1938 = Kniezsa I.: Magyarország népei a XI. században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. kötet. Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 365–472.
- KNIEZSA 2001 = Kniezsa I.: *Kelet-Magyarország helynevei*. Budapest 2001.
- KOVRIG 1963 = Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. [ArchHung 40.] Budapest 1963.
- K. VÉGH 1964 = K. Végh K.: A sajószentpéteri avarkori leletek. *HOMK* 6 (1964), 15–23.
- K. VÉGH 1968 = K. Végh K.: Avarkori leletek a miskolci múzeumban. *HOMÉ* 7 (1968), 47–90.
- MADARAS 1991 = Madaras L.: Az avar falu. In: *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton*. Szolnok 1991, 227–316.
- MAKKAY 1993 = Makkay J.: A –d képző Borsod vára nevében és Anonymus cap. 18. *Magyar Nyelv* 89 (1993), 475–478.
- MAROSI–FETTICH 1936 = Marosi A.–Fettich N.: *Dunapentelei avar sírleletek*. [ArchHung 18.] 1936.
- MÜLLER 1992 = Müller, R.: Gräberfeld und Siedlungsreste aus der Karolingerzeit von Zalasabar–Dezsősziget. *Anteus* 21 (1992), 271–336.
- PÁVAI 1991 = Pávai É.: Az avar művészet indamotívumai. *MFME* 1984–1985/2 (1991), 363–384.
- PEJA 1973 = Peja Gy.: Az edelényi táj földrajzi képe. In: *Edelény múltjából*. Szerk.: Sági V. Edelény 1973, 15–38.

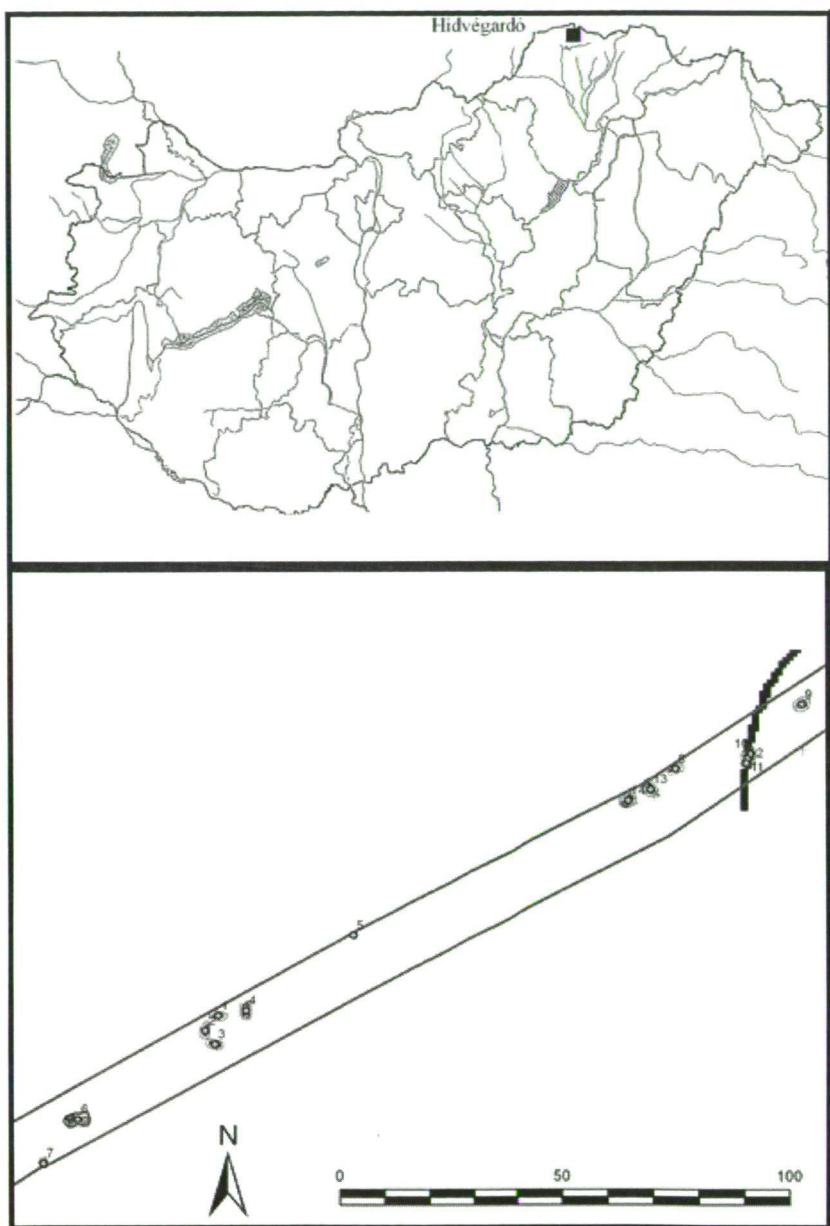
- PROFANTOVÁ 1992 = Profantová, N.: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: *Awarenforschungen* II. Hrsg.: Falko Daim. [Studien zur Archäologie der Awaren 4.] Wien 1992, 605–778.
- RÉVÉSZ 1986 = Révész L.: IX-X. századi telep nyomai Mezőkövesden. *HOMK* 24 (1986), 23–33.
- RINGER-KAMINSKA 1999 = Ringer Á.–Kaminska, L.: A Bódva-völgy a kőkorbán. In: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Szerk.: Bodnár M.–Rémiás T. Putnok 1999, 81–92.
- RÓZSA–T. BÍRÓ–TUGYA 2011 = Rózsa Z.–T. Bíró K.–Tugya B.: Avarkori telepészlet Orosháza határában (OH.13. Lelőhely – Békés megye). In: *Sötét idők falvai. 8–9. századi települések a Kárpát-medencében*. Szerk.: Kolozsi B.–Szilágyi K. A. [Tempora Obscura 1.] Debrecen 2011, 93–146.
- RUSNÁK 2011 = Rusnák, R.: Settlement from the 9th century at Stránka (Gemer, Slovakia). In: *Sötét idők falvai. 8–9. századi települések a Kárpát-medencében*. Szerk.: Kolozsi B.–Szilágyi K. A. [Tempora Obscura 1.] Debrecen 2011, 147–162.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2001 = Schulze-Dörrlamm, M.: Herkunft und Funktion der dreizipfligen Geweihbehälter des frühen und hohen Mittelalters. *JRGZM* 48 (2001), 528–558.
- STRAUB 1997 = Straub P.: Avar kori tegezdiszító csontlemezek. Motívumtipológia és kronológia. *MFME–StudArch* 3 (1997), 117–152.
- STRAUB 2011 = Straub P.: Újabb késő népvándorlás kori település Nagyrécse határában (Bakónaki-Patak). *MFME–StudArch* 12 (2011), 393–417.
- SZABÓ 1999 = Szabó J.: A Bódva-völgy (településeinek) geomorfológiai adottságai a tájfejlődés tükrében. In: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Szerk.: Bodnár M.–Rémiás T. Putnok 1999, 19–44.
- SZALONTAI 1995 = Szalontai Cs.: A késő avar liliomos övveretek. [In: A népvándorlaskor Fiatal Kutatói 5. találkozásának előadásai. Szerk.: Költő L.] *SMK* 11 (1995), 127–143.
- SZENTPÉTERI 1997 = Szentpéteri J.: Az avar népesség továbbélése a 9–10. században. *Életünk* 1997/1, 76–83.
- SZ. GARAM 1981 = Sz. Garam É.: VIII-IX. századi telepnym Tiszafüred határában.- Siedlungsspuren aus dem 8–9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred. *ComArchHung* (1981), 137–149.
- SZÓKE 1992 = Szóke B. M.: 7. és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán. *ZM* 4 (1992), 129–168.
- SZÓKE 1996 = Szóke B. M.: Karoling-kor. In: *Évezredek üzenete a láp világból. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992*. Szerk.: Költő L.–Vándor L. Kaposvár–Zalaegerszeg 1996, 123–135.
- TAKÁCS–VADAY 2004 = Takács M.–Vaday A.: Avar edényégető kemencék Kompolton. *Agria* 40 (2004), 5–73.

- TETTAMANTI 1985 = Tettamanti S.: Avar kori sírok Fótról. *StudCom* 17 (1985), 345–368.
- TOMKA 1998 = Tomka P.: A sopronkőhidai 9. századi település. *Arrabona* 36 (1998), 45–84.
- TORONTÁLI 1997 = Torontáli Z.: Az avar kori agancstégelyek és ábrázolásaik. Kézirat. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest 1997.
- TÖRÖK 1962 = Török Gy.: Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben. *FoArch* 14 (1962), 83–93.
- VADAY 1999 = Vaday A.: Az avar kori telep értékelése. In: *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.* Szerk: Petercsák T.–Szabó J. J. [Heves megyei Régészeti Közlemények 1.] Eger 1999, 233–254.
- WOLF 1999 = Wolf M.: Adatok a Bódva-völgy honfoglalás és kora Árpád-kori településtörténetéhez. In: *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából.* Szerk.: Bodnár M.–Rémiás T. Putnok 1992, 121–30.
- WOLF 2003 = Wolf M.: Adatok a 10. századi edényművességünkhöz. A borsodi leletek tanúságai. *HOMÉ* 42 (2003), 85–108.

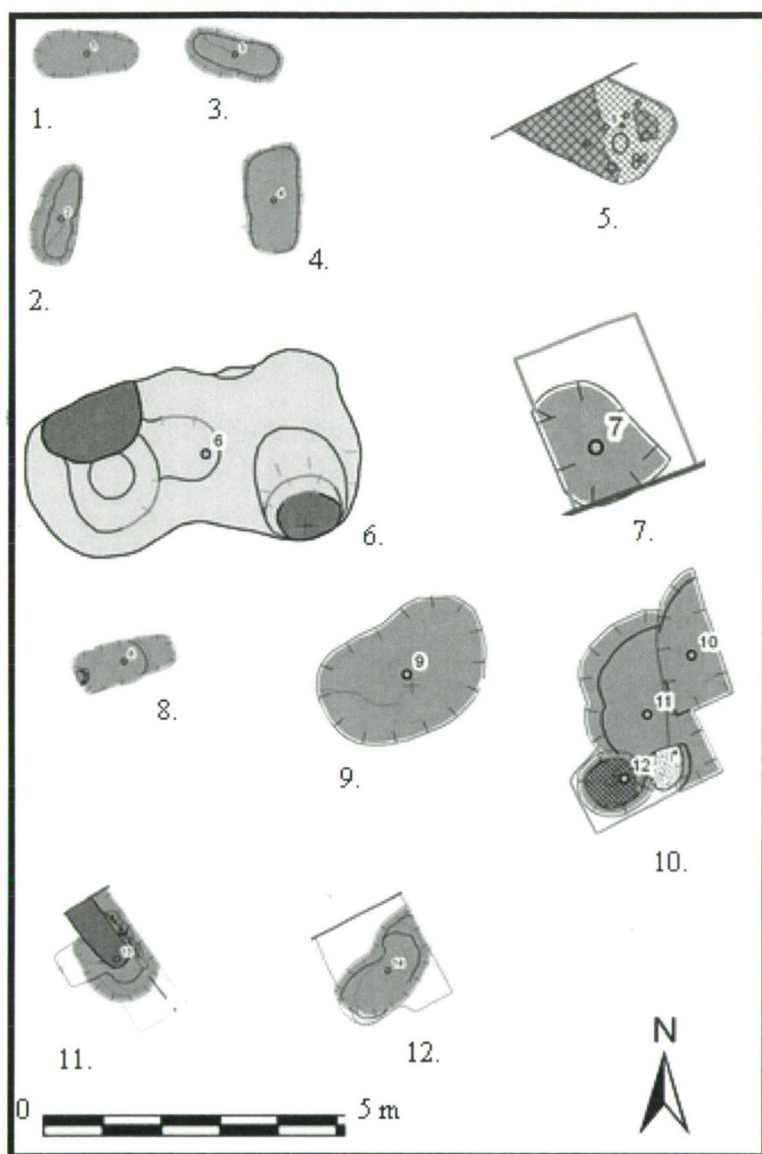
## **Some new data on the history of the Bódva Valley in the end of the Avar Period**

The excavation at Hidvégdó-Malomszög added a lot of new data to our knowledge on the Bódva Valley in the 9<sup>th</sup> century. The settlement features of this site are well known from other contemporary archaeological sites. Long-shaped, round-cornered pits are dominant, but without any further information, one can only guess at their function. The two outer furnaces of Hidvégdó are of great importance because this furnace type is rare in the 9<sup>th</sup> century. The lack of sunken buildings could allude to the use of timber houses. In spite of their low number, the pottery fragments are various. The firing methods are also various. The high amount of porous pottery with gas bubbles is a local speciality. The ornamentation of the pottery is uniform: it consists of wave bands and stripes.

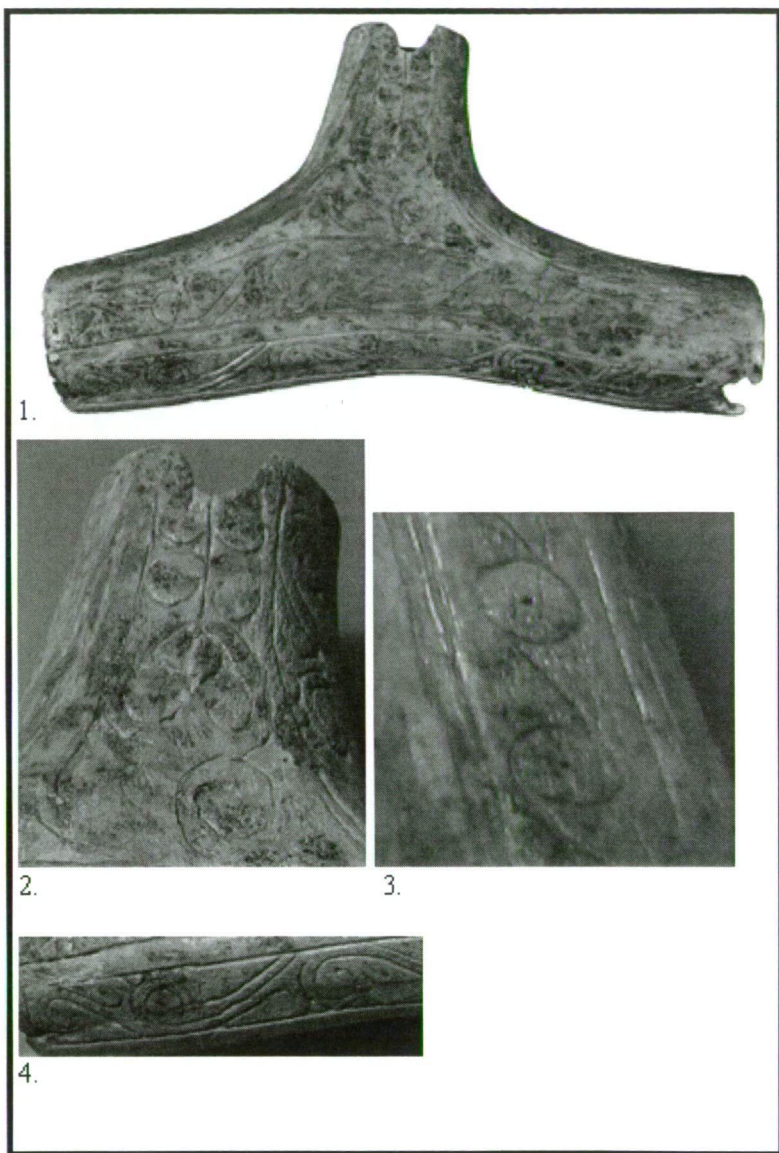
By analogy with contemporary material, pottery fragments can be dated to the 9<sup>th</sup> century. The most outstanding item of the excavation is a horn jar. Researchers agree that horn jars were used as saltcellars and they are of Avar origin. The dating of the artifact is difficult; the motifs of the ornamentation refer to the 9<sup>th</sup> century. The ethnicity of the local population is hard to define. The Avar people must have survived the fall of the Avar Khaganate and might continue their life at the same area they lived before. Contrary to the linguistic sources, there was no evidence of local Slavic population in the excavated archaeological material. The population that lived at Hidvégdó-Malomszög probably was of Avarian origin and it can be suggested this people lived there permanently met Hungarians of the Conquest Period.



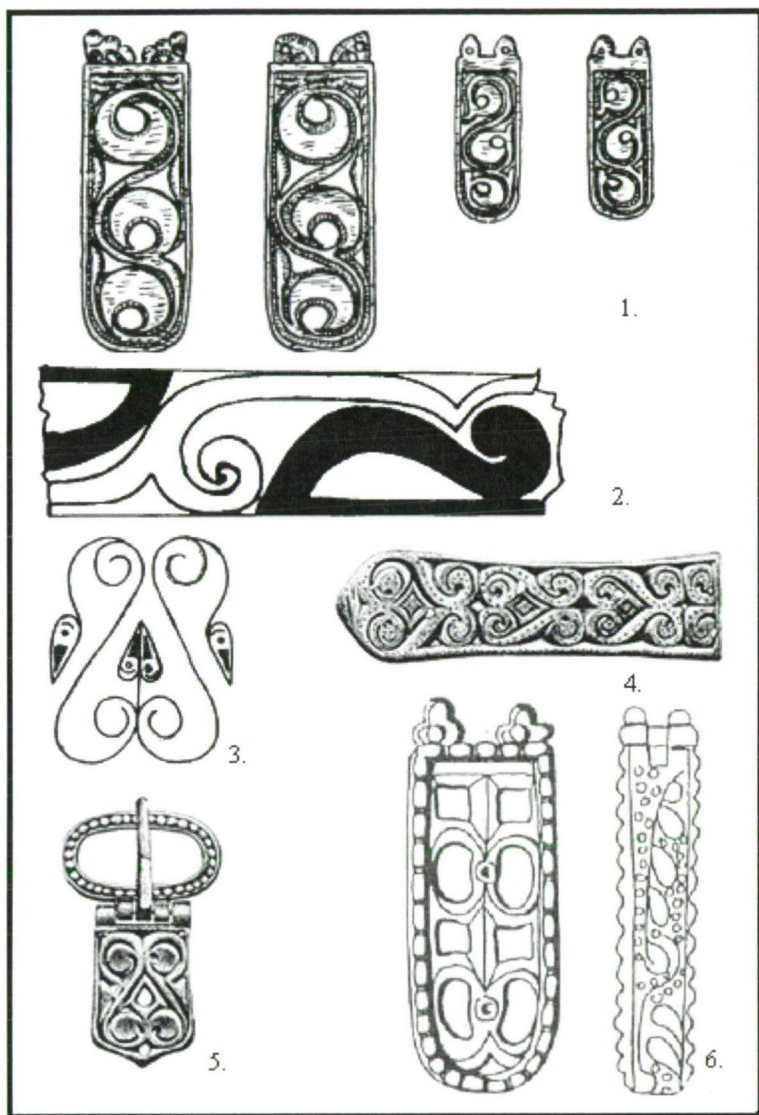
1. tábla: 1.: Hidvégdő elhelyezkedése; 2.: Hidvégdő–Malomszög feltárás összesítő térképe (HOM, ásatási dokumentáció)



2. tábla: 1.: 1. objektum; 2.: 2. objektum; 3.: 3. objektum; 4.: 4. objektum;  
 5.: 5. objektum (kemence); 6.: 6. objektum; 7.: 7. objektum; 8.: 8. objektum;  
 9.: 9. objektum; 10.: 10–12. objektum (kemence és hamuzója, újkori beásással);  
 11.: 13. objektum; 12.: 14. objektum (HOM, ásatási dokumentáció)

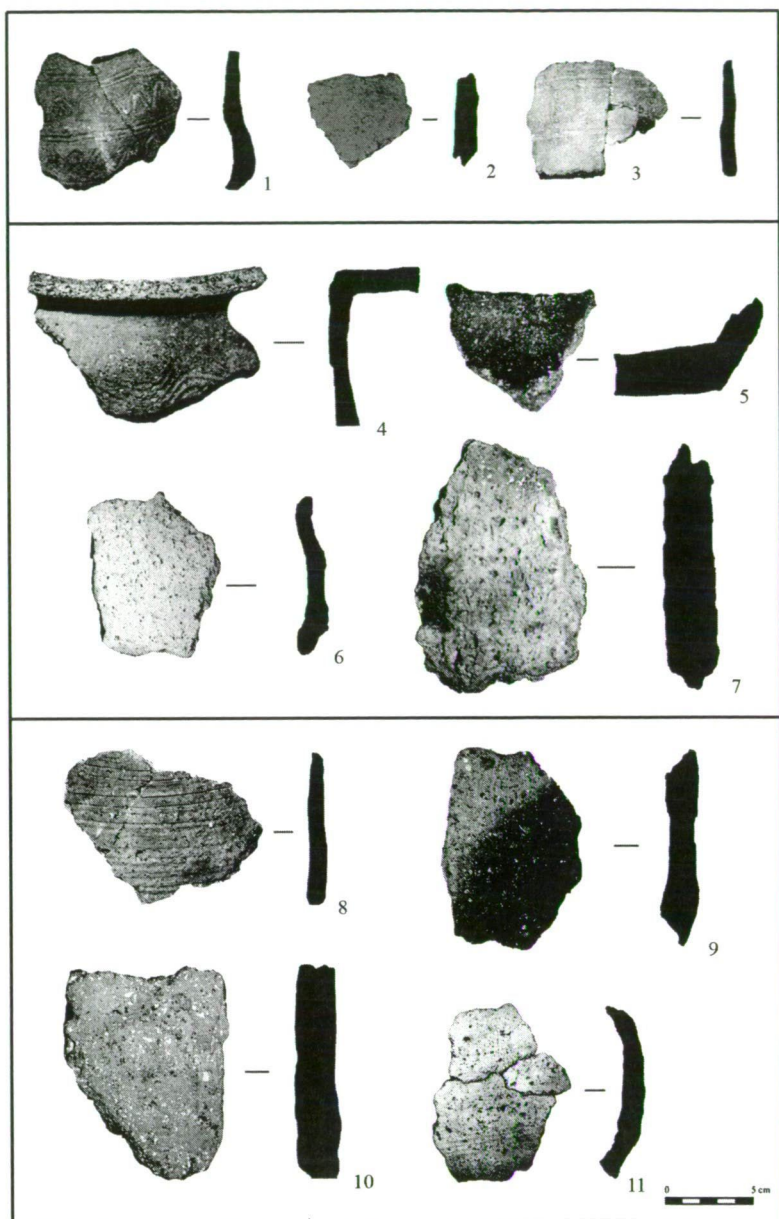


3. tábla: 1.: Az agancstégely (Fotó: Kulcsár Géza, HOM);  
 2.: Az agancstégely függőleges ágának a mintája (Fotó: Sáfrány Andrásné, HOM);  
 3.: Az agancstégely záró mintasora (Fotó: Sáfrány Andrásné, HOM);  
 4.: Az agancstégely főmintája (Fotó: Sáfrány Andrásné, HOM)

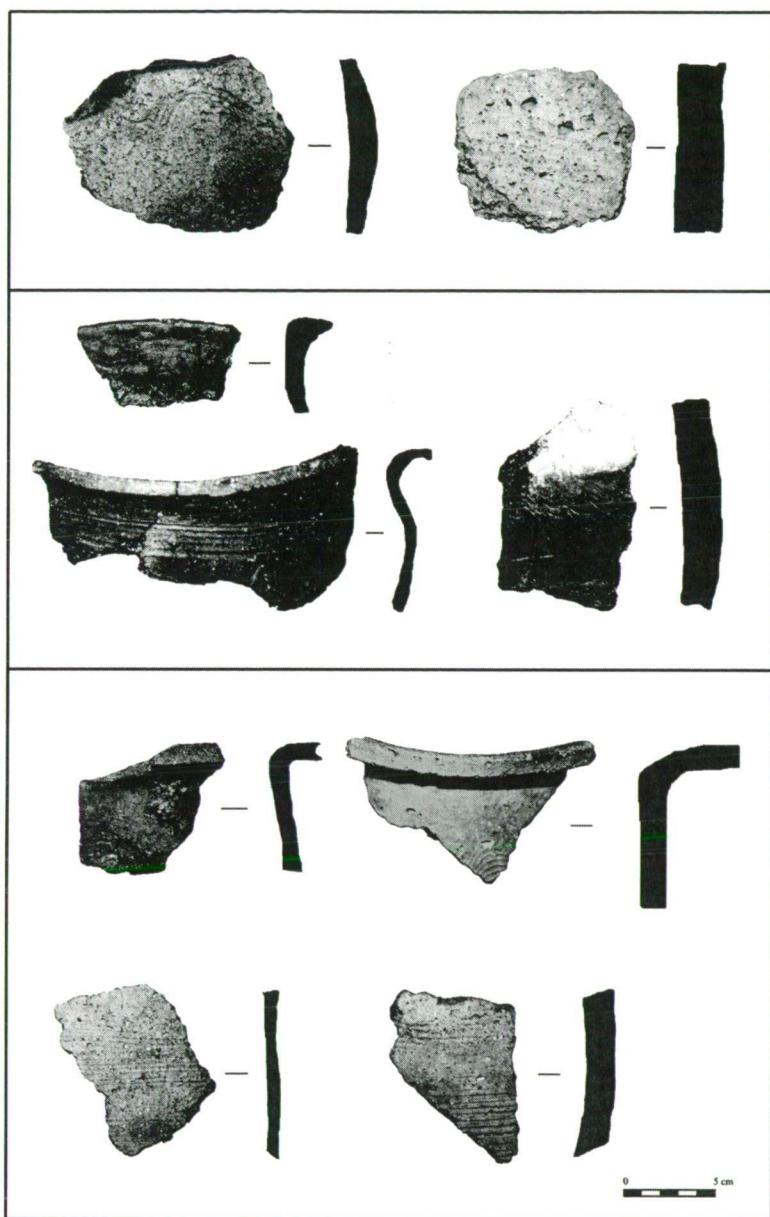


4. tábla: 1.: A sajószentpéteri késő avar övveretek (K. VÉGH 1964, 20);  
 2.: A tegezdszék 13/a jelű motívuma (STRAUB 1997, 146); 3.: D-típusú palmetta  
 motívum (PÁVAI 1991, 376); 4.: A főtí szíjvég (TETTAMANTI 1985, 364);  
 5.: A főtí övcsat (TETTAMANTI 1985, 364); 6.: a II/1 típusú liliomos szíjvég  
 (SZALONTAI 1995, 140)





5. tábla: 1–3.: Kerámiatöredékek a 4. objektumból; 4–7.: Kerámiatöredékek az 5. objektumból; 8–11.: Kerámiatöredékek a 6. objektumból (HOM)



6. tábla: 1–2.: Kerámiatöredékek a 7. objektumból; 3–5.: Kerámiatöredékek a 8. objektumból; 6–9.: Kerámiatöredékek a 9. objektumból (HOM)